

A protestáns egyházrendek problematikája a reformáció egyházaiban a 16. században

ZSOLT GÖRÖZDI

THE PROBLEM OF THE PROTESTAN CLERICAL RANKS AT
THE CHURCHES OF REFORMATION IN THE 16 CENTURY

284(091)

348.84

Clerical Rank. Constitution. Reformation. Evangelical (Lutheran). Reformed (Calvinistic). Clerical Structure. Practical Theology.

Az egyházrendek teológiai jelentősége

Az egyházrendek, amelyek a reformáció egyházaiban egyfajta egyházalkotmányként szerepeltek, a római katolikus egyházi jogi iratok (kanonikus jogi iratok, néhány esetben ágendák stb.)¹ megfelelőinek és helyettesítőinek tekinthetők.

Minden jelentősebb 16. századi reformátori műben fellelhető konkrétan vagy legalább háttérgondolatként, kiindulási alapként a reformáció által újra felfedezett *solus Christus, sola gratia, sola fide, sola Scriptura* dogmatikai rendszer², ugyanakkor megfigyelhető bennük egy óriási, az egyházi élet megújításán munkáló erőfeszítés. A reformáció valamennyi irányzata egyetértett a dogmatikai alapkérdésekben és az alapállásban. A reformáció egységes volt abban, hogy tudatosan dicsőítse az egy Istent, és hálát adjon azért, amit tett Jézus Krisztusban.³

Ez a mozgalom ugyan az egyház, az egyház élete reformálásának szükségességéből eredt a Biblia alapján, az azonban nem volt egyértelmű, hogyan lehet az „új” tanokat annak az egyházi életre kivetülő igényével és következményeivel az egyházba beültetni és aktualizálni, hogyan lehet az egyházi élet által azok lényegét, aktualizálását, üzenetét visszaadni, kiabrázolni, hogyan kellene megszervezni a gyülekezeteket, azok vezetését, milyen egyházstruktúra felel meg a Szentírás tanainak, azaz: hogyan lehet az egyházat úgy reformálni, hogy a közösségek alkalmazkodjanak a kijelentett Igéhez (pl. az első keresztyének feltételezett mintájára).

A reformáció elindulásával újra megfogalmazódott több kérdés: az egyház lényegével, annak felépítésével, irányításával, a tannak megfelelő egyházi élettel, az egyházi életben jelen levő szokások értékével, a kultusz elemeinek újraértékelésével (pl. igehirdetés, sákramentumok, ünnepek, egyházi év), a szolgák szerepének, feladatainak, kompetenciájának, hatalmának kérdésével (pl. egyházfegyelem), az egyház tanításának módjával (igehirdetés, katekézis, lelkipozíció) kapcsolatban.

Szükség volt olyan normatív iratokra, amelyek lefektették az egyházak számára a reformáció alap gondolatait szerint a működésükkel kapcsolatos alapokat, előírták az egyházi gyakorlatot néhány kiválasztott kérdéskörben az Írás idevonatkozó kijelentései alapján. Az egyházrend arra ad alapot, hogy „minden illendően és rendben

történjék”.⁴ Ez több a konfliktusmentességnél, a zökkenésmentességnél, ez az egyházrendek értelmezésében egy felsőbb, Isteni rend földi érvényesítését is jelenti.

A 16. századi protestáns egyházrend a reformáció irodalmának egyik legjelentősebb – bár a kutatásban gyakran méltatlanul mellőzött – gyakorlati teológiai műfaja⁵, amely normatív módon előírja az egyháztestek számára, hogyan lehet úgy alakítani az egyház életét, hogy az összhangban legyen a reformáció tanításaival.

A művek tematikailag rendkívül sokszínűek. Foglalkoznak többek között a reformációs tannal, a tévtanokkal, a rend teológiai értelmezésével, az isteni és az emberi rendelkezésekkel, az istentiszteletekkel, az igehirdetéssel, a sákramentumokkal, a kazuáliákkal, az egyház szerkezeti felépítésével, a konzisztóriumokkal (presbitériumokkal), a zsinatokkal, az egyházi vezetőkkel, szolgálókkal, tisztségviselőkkel, a lelkészek elhívásával, megválasztásuk folyamatával, a lelkészi vizsgával, a velük szemben támasztott követelményekkel, a liturgiával, a liturgikus formulákkal, az imádságokkal, az ünnepekkel, az egyházfegyelemmel, a világi felsőbbséghez való viszonytal, a gyülekezet jogaival, kötelességeivel, az egyház ellenőrző szerveivel, a vizitációkkal, az iskolai rendtartásokkal (tananyag, iskolai hitre való nevelés), a leendő lelkészek (teológusok) nevelésével, a diakóniával, az egyházi vagyonnal (pl. a kastenordnungok), a bevett szokásokkal, hagyományokkal, az egyházi élet elemeivel (pl. a törvény betartása, gyónás, imádság), némelyek tartalmaznak imagyűjteményeket, kitérnek a prédikáció módjára stb.⁶

Az egyházrendek e kérdésekben nyújtanak tehát hiteles eligazítást. De nem csak ez az egyetlen, amiről tanúskodnak. Az iratok tükrözik az egyházak spiritualitásának, sőt mentalitásának is, s ezek nem feltétlenül függenek össze a dogmatikai tanrendszerral. Azonos dogmatikai alapokon különböző karakterű egyházak alakultak ki. Az egyházakat általában a tanaik alapján osztjuk csoportokba. Am „az egyházat a tanok mellett, sőt gyakran inkább, mint azok, a kultusza, a kegyességének formái, az alkotmány, a szervezete és [...] sok esetben a szociáletikai kérdésekben való jellegzetes alapállása jellemzi”.⁷ Az egyházrendek ilyen vizsgálata az egyházak mélyebb, kevésbé kutatott jellemzőit is kidomboríthatja.

Az egyházak a törvényalkotási és törvényadományozási jogukkal is éltek az egyházrendjeiket megalkották.⁸ Teológiai érdekes követni ennek folyamatát. Amikor a teológusok szerint – a reformációs elvre hivatkozva – csak az írás az egyedül mérvadó, szemben az elvetett emberi hagyományokkal és rendelkezésekkel, akkor ők maguk is arra kényszerülnek, hogy – egyházépítői vagy akár apologetikus indíttatásból – normatív emberi rendelkezéseket hozzanak. Az egyházrendek megalkotói azon fáradoztak, hogy Jézus Krisztus rendelése, az Isteni kijelentés alapján alkossanak az egyházi életre vonatkozó rendeleteket. Ezek lefektetése annál inkább nehezebb volt, mivel az egyházi élet reformálásában nem pusztán instrukciókról, formális változásokról volt szó. A teológusok az egyházat olyan közösségként értelmezik, amely az egyén tudatos hitére épül. Ezért az egyházújítás nem technikai követelményeket támaszt, tehát elsősorban nem szervezési kérdése. Ennek előfeltétele éppen a hitélet, a tudatos keresztyén élet volt, s ebből az következett, hogy a keresztyén egyház, a gyülekezetek maguktól is – mintegy meggyőződésükből kifolyólag – változtassanak az egyházi élet rendjén, s alakítsák nemcsak a maguk egyéni életét, hanem a közösség életét is a bibliai tanításokhoz.

Ilyen értelemben az egyházrendek a reformáció egyházaiban próbálkozások arra, hogy a lelki dolgokat egy szűkösnek bizonyuló jogi keretbe, előírások rendszerébe

foglalják össze, Isten országát joginak minősülő előírásokkal igyekezzenek megvalósítani, már amennyire ez az emberi lehetőségek határán belül van. Teszik ezt azazal az igyekezettel, hogy a lelki lényeg ne vesszen el. Az egyház törvényalkotási jogát megtartva a szerzők messzemenően arra törekedtek, hogy munkáik teológiai, nem pedig jogi beállítottságúak legyenek. Annál is inkább, mivel tudatosították, hogy a rendalkotásban Isten rendjéhez igazodnak. A *ius humanum* alárendeltetett a *ius divinum*nak.

Teológiai vizsgálatuk kritériumai

Az egyházrendeket nem szabad csak önmagukban tekintenünk. Maguk a művek is hivatkoznak és támaszkodnak más forrásokra is.⁹ Önmagukat egészítik ki más irattal, ugyanakkor az egyházrenddel is kiegészíteneik más iratokat. Ilyenek a katekizmusok, a hitvallások, a dogmatikai munkák, a liturgiákkal foglalkozó munkák, az imádságok, az énekeskönyvek.¹⁰ Együttműködnek és egybevágznak a saját irányzatuk normatív irataival. Kálvin János például az egyházrend mellett kiadott egy kátét¹¹, melyben a neveléssel, a gyülekezet lelki fejlődését meghatározó tanokkal foglalkozik, emellett az *Institúció*¹² is alapvető dogmatikai alapul szolgált. Az ott tárgyaltakra azonban nem tér ki az egyházrendben, mivel abban más területet érint. Nem vonhatunk le tehát messzemenő teológiai következtetéseket csupán az egyes egyházrendekből anélkül, hogy ne a dogmatikai, a liturgikai alapot megadó munkákkal együtt szemlélnénk őket. Ha egy téma nincs kifejtve az egyházrendben, az ugyan jelzésértékű, ám nem jelenti szükségszerűen azt, hogy az adott irányzat máshol, az egyházrendhez hasonló mérvadó módon nem foglalkozik a témával. Ennek ellenkezője is valamennyire igaz: ha a rend foglalkozik egy témakörrel, attól még nem biztos, hogy az irányzat központi gondolatáról van szó. Óvakodnunk kell attól, hogy a vizsgált evangélikus és református irányzathoz tartozó egyházrendek kimutatott hangsúlyaiból, jellegzetességeiből kiindulva az egész irányzatokat jellemeznénk, illetve hogy az irányzatok sablonjait ráhúzzuk a rendekre.

Nem vehetjük egy kalap alá az összes kálvinista és lutheránus egyházrendet. Mégis jelzésértékűek és árulkodók az egyházrendek hangsúlyai, hangsúlyeltolódásai, hozzáállásbeli különbségei. Ezek hozzájárulnak az irányzatok ekkleziológiai különbségeinek tipizálásához.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy az egyházrend nem minden esetben kizárólag a tant akarja átültetni a gyakorlatba, néha a saját spiritualitását rögzíti a rendelkezésekkel.¹³

Továbbá fel kell tennünk a kérdést: számon kérhetők-e a dogmatikai igazságok a reformáció olyan irattöredékeiben, dokumentum-fragmentumaiban, mint az egyházrendek. Ha azt vesszük figyelembe, hogy a reformáció felfedezett alapigazságai Isten műve, a megváltás az élet egészét érinti, s az emberi és az egyházi életben konkrét leképeződése, a gyakorlatban megvalósítható üzenete van, akkor igennel válaszolhatunk. Ha azonban azt vesszük figyelembe, hogy minden egyházrendnek iránya van, a megírásának különböző körülményei vannak, s ebből következnek jellemző hangsúlyaik, akkor következtetéseinkben óvatosabbnak kell lennünk.

A lutheránus (evangélikus) egyházrendek

Az evangélikus egyházban az egyházrendek megrendelői és életbe léptetői a világi urak (Landesherr) voltak, akik – áttérve a protestáns hitre – az egész általuk vezetett területet (városok, fejedelemségek, őgrófságok) evangélikusnak hirdették ki, eltartották az egyházat, az egyházi vezetőkkel együtt vezető pozíciót töltöttek be benne. A saját területük egyháza működése számára jogi alapot kellett, hogy teremtsenek az egyházrendekkel (az 1526-os speyeri birodalmi gyűlés után). A világi uralkodó felelősséget hordoz az egyházért, s így területe lelki fejlődéséért. Erre természetesen azért lett szükség, mivel a korábbi püspöki kompetenciák megszűntek, s az egyházi működésben ezáltal új keletkezett, illetve azért, mert a reformációt esetleg elutasító püspökök szerepét másnak kellett átvenni. Világosan artikulálni kellett, ki veszi át ezt a szerepkört, kinek mire van joga, kinek mi a kötelessége, illetve mi az a norma, amelyhez az egyház tanelileg, szervezetileg igazodik. Ezen túl a rendet a gyülekezetekben is érvénybe kellett léptetni, sőt ezt a folyamatot ellenőrizni is kellett. Az episzkopális rendszert a korábbi formájában eltörölték, ezért meg kellett határozni az új működési rendszert. Az uralkodók teológusokat bíztak meg azzal, hogy ezt a munkát elvégezzék. Az első jelentős egyházrend, az *Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen*¹⁴ (a továbbiakban: *Unterricht*) egy vizitációsorozat tapasztalatai nyomán született 1528-ban. Ezt a művet sokan szó szerint vagy részleteiben átvették.¹⁵ Ezt követte a száznál is több evangélikus egyházrend a 16. század folyamán. A szerzők általában a már meglévő rendekhez viszonyítva írták meg saját munkájukat.

A legjelentősebb evangélikus szerzők és egyházrendjeik (a megnevezett egyházrendeket egyedül vagy más szerzőkkel közösen írták):¹⁶

F. MELANCHTHON: *Unterricht der Visitatoren*, 1528; Braunschweig (Bughagenenel), 1528; Köln, 1543 (Bucerrel); *Wittembergische Reformation*, 1545; Mecklenburg, 1540, 1552; Lippe, 1538.

J. BUGENHAGEN: *Wie man predigen und Sakramente gebrauche solle und was ein christliches Leben sei...*, Wolfenbüttel, 1543; Braunschweig, 1528; Hamburg, 1529; Lübeck, 1531; Hildesheim, 1542, 1544; Pommern, 1534, 1535; Dänemark, 1537; Schleswig-Holstein, 1542; Minden, 1530; Herford, 1532, 1534; Soest, 1532, 1534; Göttingen, 1530, 1531; Wittemberg, 1533; Osnabrück, 1543.

A. OSIANDER: Brandenburg-Nürnberg, 1528, 1533; Nürnberg (Brenzcel), 1528; Nürnberg: *Visitationsfragen und Lehrartikel*, 1528; Pfalz, Ottheinrichs Reformationsmandat, 1542; Pfalz-Neuburg, 1543.

A. CORVINUS: Braunschweig-Wolfenbüttel 1543; Hildesheim, 1544; Braunschweig-Calenberg-Göttingen, 1542, 1585, 1569; Northeim, 1539; Calenberg-Göttingen Sonderordnungen, Lippe, 1543.

J. BRENZ: Brandenbeürg-Nürnberg, 1533 (Osianderrel); Württembergische Eheordnung, 1553; Württemberg, Schwabisch Hall, 1527, 1543; *Visitationsfragen* Pfalz-Neuburg, 1556.

J. ANDREA: Württemberg, 1558; Pfalz-Neuburgische *Visitationsordnung*, 1560; Braunschweig-Wolfenbüttel, 1569; Lippe, Spiegelberg, Pymont, 1571; Pfalz-Neuburg, 1576; Pfalz-Neuburgische Konsistorialordnung, 1576; Nördling, 1576;

Kursachsen, 1580; Regensburger Kirchenregimentsordnung und Konsistorialordnung, 1588.

J. JUSTUS: Wittembergische Consistorialordnung, 1542; Sachsen, 1539; Lippe, 1538; Halle, 1543; Regensburg, 1553; Anhalt, 1538.

M. BUCER: Köln, 1543 (Melanchtonnal); Strassburg, 1534; Ulm, 1531; Augsburg, 1534, 1537; Ziegenhainer Zuchtorrdnung, Kassel, 1539.

J. TIMAN: Bremen, 1534; Lippe, 1538; Ostfriesland, 1529.

ALPINUS: Hamburg, 1539; Buxtehude 1552.

U. RHEGIUS: Hannover, 1536.

Továbbiak: C. Cruciger, J. Justus, Timann, Rhegius, Äpinus, M. Chemnitz.

A jelentősebb evangélikus egyházrendek, amelyek nagyban befolyásoltak más rendeket, amelyek vagy teljes egészében, vagy egyes fejezeteiben idézik az alapműveket:

UNTERRICHT DER VISITATOREN AN DIE PFARRHERRN IM KURFÜRSTENTHUM ZU SACHSEN, 1528

Pl. Brandenburg-Nürnberg, 1533; Braunschweig, 1528; Österreichische Kirchenordnung, 1571; Mecklenburg, 1552.

BRANDENBURG-NÜRNBERG, 1533

Pl. Mecklenburg 1542; Württemberg, 1536; Neumark, 1538; Nassau-Dillenburg, 1533, 1534; Brandenburg, 1540, 1553, 1572; Preussische Konsistorialordnung, 1584; Württemberg, 1533, 1536, 1559; Braunschweig-Lüneburg, 1542; Schweinfurt, 1543; Schwabisch-Hall, 1543; Waldeck, 1556; Kölnische Reformation, 1543; Calenberg-Göttingen, 1542; Lüneburg, 1535; Pfalz-Neuburg, 1543; Hohenlohe, 1577; Köln, Reformationsordnung, 1543; Österreich, 1571; Halle, 1543; Erbach, 1560; Pfalz, 1563; Lübeck, 1531; Württemberg, 1553; Brandenburg, 1540, 1572; Sachsen, 1539, 1580; Mecklenburg 1542.

BRAUNSCHWEIG, 1528

Pl. Hamburg, 1529; Minden, 1530; Göttingen, 1530; Lübeck, 1531; Soest, 1532; Wittemberg, 1533; Bremen, 1534; Pommern, 1535; Schleswig-Holstein, 1542; Osnabrück, 1543; Braunschweig-Wolfenbüttel, 1543; Bergedorf, 1544; Hildesheim, 1544; Minden, 1530; Soest, 1532; Halle, 1541; Dänemark, 1537; Lübeck, 1531.

WÜRTEMBERG, 1553

Pl. Pfalz-Neuburg, 1554; Württemberg, 1559; Baden, 1556; Pfalz, 1557; Preussen, 1558; Worms, 1560; Leiningen, 1566; Hanau, 1573; Hohenlohe, 1577; Pfalz-Zweibrücken, 1557; Kurpfalz, 1554; Sachsen, 1580; Braunschweig-Wolfenbüttel, 1564; Hohenlohe, 1577; Bad, 1556.

SACHSEN, 1539

Pl. Pfalz, 1563, 1554; Pommern, 1542; Preuss, 1544, 1558; Sachsen Generalartikel, 1557; Sachsen, 1580; Kölnische Reformation, 1543; Mecklenburg, 1552; Waldeck, 1556.

WITTEMBERGISCHE REFORMATION

Pl. Mecklenburg, 1552; Leiningen, 1566.

MECKLENBURG, 1552

Pl. Braunschweig-Lüneburg, 1564; Pfalz, 1554, 1556, 1557; Braunschweig-Lüneburg, 1564; Leiningen, 1566; Oldenburg, 1573; Wittemberg, 1559.

A kálvinista (református) egyházrendek

A 16. századi református egyháztestekben az egyházrend lényegesen kevésbé volt elterjedve, mint az evangélikusoknál. Ez a tény azonban nem arra utal, hogy a műfajban nem születtek meghatározó jelentőségű művek. Inkább arról van szó, hogy a néhány helyen megszületett egyházrend etalonként, mintaként szolgált sok református egyház és gyülekezet számára, és gyakorlatilag a mai napig hivatkozási alap a református teológiában. Kálvin János *Genfi egyházrendjét* 1541-ből és 1561-ből¹⁷ a legjelentősebbek között említhetjük szerzőjük, a keletkezési helyük autoritása, de mindenekelőtt a tartalma miatt. Ennek elsősorban a későbbi, bővített kiadása az elterjedt. Emellett a legnagyobb hatású az *Emdeni zsinat* aktái 1571-ből¹⁸, amely a zsinat-presbiteri egyházstruktúrát artikulálta.¹⁹ Ezt a rendszert vette át a világ összes – klasszikus – református egyháza, és tartja magát ehhez a mai napig. A *Kurpfalzi egyházrend*²⁰ különös jelentősége abban van, hogy az 1563-as kiadásának része a teljes *Heidelbergi káté*, amely szintűgy minden református egyháznak az egyetlen vagy egyik alap-hitvallása. A felsoroltakon kívül többek között a következő nagyobb hatású egyházrendek születtek:

Apologeticum Scriptum, 1557; Basel, 1529; Berner Reformation, 1528; Emden, Stadtgemeinde, 1594; Emden presbyterium, Predigercoetus, Visitationen, Frankfurter reformierte Kirchenordnung, 1554; Glastonbury, Groningen, 1594; Ordinancies, 1554 (németül 1556); Zürcher Chorgerichtsordnung, 1525; Zürcher Kirchenordnung, 1529; Zürcher Nachtmahlsordnung, 1525; Zürcher Prädicantenordnung, 1532; Zürcher Taufordnung, 1525.

Szerzők (többek között): J. Lasco, M. Micron, G. Olevianus, Z. Ursinus, U. Zwingli, H. Bullinger, L. Jud, V. Poullain, M. Alting, S. Lubbertus, M. Lydius.

Az egyház fogalmának és szerepének átértékelése²¹

A reformáció újraértékelte az egyház szerepét, többek között azt a kérdést is felvetette, hogy az egyház korábbi önmeghatározása, miszerint ő maga közvetíti az üdvösséget (*extra ecclesiam nulla salus*, azaz egyházon kívül nincs üdvösség), érvényes-e. Abban egyetértenek a rendek, hogy ez nem áll, azaz nem az egyház rendelkezései, hanem az azok nyomán tett cselekedetek, azok teljesítése adnak üdvözülést. A másik oldalon azonban teljesen egyértelmű, hogy egyház nélkül (*sine ecclesia*) nincs üdvösség.

A *Genfi egyházrendben* Kálvin az egyházat sajátos módon azonosítja a bibliai egyházzal, Isten népével, arról mint egy olyan csoportról szól, amely Isten oldalán áll, hű és engedelmes hozzá, ismeri az igazságot, ennélfogva az Isten ígéreteinek letéteményese is. Az egyház az egyetlen kapocs, az egyetlen „intézmény”, amelyen

keresztül Isten kapcsolatban van az emberrel. Hitelesen és kompetens módon hirdeti, amit Isten közöl (a Szentírásban). Lelki tekintélyét Kálvin Krisztus autoritásában látja biztosítva. Krisztus az akaratát az egyházon keresztül érvényesíti. Az egyház maga jogosult bizonyos mértékű közvetítésre, ebből következően az egyháztól függ, természetesen csak specifikus értelemben (!) – az üdvösség. Nyilván nincs szó itt a közvetítő hatalmáról, befolyásáról, hiszen az egyetlen közvetítő egyedül Krisztus, s arról sem, hogy az egyház ilyen hatalmat, amely korábban a püspököknek tulajdonított, kisajátítana.

Az *Unterricht*-ben konkrétan is felvetődött e kérdés. Az egyház teljes mértékben a bibliai egyház, Isten népének folytatása, amelyre érvényesek az ó- és újszövetségi kijelentések, parancsok és ígéretek. Noha a kritikusok²² kétségbe vonták az egyház szerepét, mondván, hogy úgymint egyedül Isten az, aki a bűnbánatot támasztja a szívben, ezért az emberi intés szükségtelen, mégis az egyház feladata marad az, hogy az igehirdetés eszközével közvetítse Isten szavát, mivel Isten éppen a hirdett Ige által vezet a bűnbánatra és a hitre. Éppen az igehirdetés hatására jut a hallgató bűnbánatra, s mutat hajlandóságot a megtérésre, amelynek célja az – egyébként ingyen kegyelemből kapott – üdvösség. A gyülekezet mint az üdvösség várománya gyakorolja a keresztyén hitét, melyet az életével, az úrvacsora által közösségek is kiábrázol.

A *Brandenburg-nürnbergi egyházrend*²³ amellett, hogy azonosul az *Unterricht* eme nézetével, az egyház határait, lehetőségeinek korlátait fogalmazza meg. Mivel az egyházban kijelentett ún. emberi tanítások, rendelkezések beteljesítése nem játszanak szerepet a megváltás kérdésében, az egyház a korábbi gyakorlattal ellentétben ezzel nem terhelheti a híveit. Mégis, az egyház létjogosultsága vitathatatlan. Az egyház mintegy „igazi jogutódja” Isten népének. Az isteni rendeletek nemcsak személyekhez szólnak, hanem közösségnek adottak, a választott népnek. A Krisztusban nyújtott megváltást közösen élik meg a hívek, közösségben, rendezett szertartásokban. „Igaz, hogy az egyház létének joga megkérdőjelezhetetlen, de éppen abban az értelemben az, hogy éppen az egyház az, amely hirdeti az igaz evangéliumot, melynek hatására a hit felébred.” Ha ez nem történné meg, ha a hallgató nem hallgatná meg, és nem szívlelné meg az igehirdetést, nem juthatna hitre. Az egyház azért szükséges, hogy az Isteni közeledésre adott reakciót olyan szervezett formában tegye meg (pl. a kultusz gyakorlásában [istentiszteletek, sákramentumok]), amely által a hívő Krisztust a lehető legjobban megérti. Az egyház vezetési tanításával, szervezett életével úgy, hogy a hívő eljusson Isten ismeretére.

Az egyház tehát nem ad üdvöt, mint azt a római egyház hangsúlyozta, ám meghatározza, hogy milyen módon lehet azt megkapni. Olyan értékrendet képvisel, s az élete, ünnepei, parancsai, határozatai adják azt a rendszert, melynek a megtartása Istennek tetsző életet eredményez.

Az egyházrendek, amint az az elmondottakból logikusan következik, külön szabályozzák, hangsúlyozzák az egyház mint *creatura Verbi* egyik legfontosabb tevékenységét, az igehirdetést, és ezzel kapcsolatban az igehirdetőkre nézve is ad irányelveket. A reformáció felismerése nyomán teljes természetességgel veti magát alá a közösség az Igének, tudva, hogy a Szó teremtetje. Az írás dominanciájából és mindent meghatározó erejéből következik, hogy a leginkább előrelévő szolgálat a prédikáció, amely semmilyen egyházi jellegű összejevetelen nem maradhat el – ellentétben a római egyház gyakorlatával, ahol az igehirdetés háttérbe szorult.

Az igehirdetés általában a lelkészek s részben a teológiai tanárok²⁴ feladata, ők közvetítik azt, amit Isten rájuk bízott, tanítanak, hirdetik az Igét; a gyülekezet vezetése, a konzisztórium²⁵ pedig e munka számára megteremti a technikai és – amennyire módjában van – a lelki feltételeket, s mindent megtesz azért, hogy az Ige meggyökerezzen a gyülekezet életében, ők ellenőrzik az egyén és a közösség életében annak érvényesülését.

A reformáció egyházai a Szentírás alapján elvetik a püspöki (episzkopális) egyházstruktúrát. Ezzel azonban számos kérdés merült fel. Meg kellett válaszolni azt, hogy ki, illetve kik vagy mi veszi át a püspöki kompetenciákat, teendőket, továbbá azt, hogy milyen egyházmodellt kell mintául venni, esetleg újonnan megalkotni, ugyancsak az Írás alapján; valamint irányelveket kellett adni a gyülekezeteknek a felső irányítást, az egyházi szolgák megválasztását, szolgálatba állítását, a lelki autoritást, a tanítói hivatalt, az egyház szervezeti vezetését stb. illetően.²⁶

A *Genfi egyházrendben* a püspök mint az egyház látható feje és egyben „garantálója” személyéről a hangsúly eltolódott az egyházi helyes cselekvés felé. Kálvin elutasítja az egyszemélyes vezetést, s a gyülekezetben folyó legfontosabb munkákat négy hivatal képviselőire osztja: a lelkészekre, a tanítókra (doktorok), a vénekre (presbiterek) és a diakónusokra. A püspöki kompetenciát és feladatkört kollektív szervek, nagy részben világiak (laikusok) vették át. A lelkészek és a gyülekezetek ellenőrzését egy lelkészekből és részben világiakból, tehát nem magasabb tisztséget betöltő személyekből álló testület végzi. Nincs felettes szerv, amely nagyobb jogokkal rendelkezne, mint a gyülekezet. A gyülekezet maga választ vezető testületet, konzisztóriumot, amelynek tagjai döntő részben világiak. Ez a testület jogosult a közösséget érintő minden kérdésben döntést hozni, az egyházfegyelmet, a diakóniát gyakorolni, a híveket ellenőrizni.

Genfben még nem valósult meg az a rendszer, amely a református egyháznak jellegzetessége lett, a zsinati-presbiteri rendszer.²⁷ Ám ennek jelei mutatkoznak.²⁸

A klasszikus értelemben vett zsinat-presbiteri rendszert az *Emdeni egyházrend* dolgozza ki.²⁹ Eszerint a gyülekezeteket a nép által választott presbitérium (konzisztórium) irányítja, amelynek tagjai a lelkész, a presbiterek, a diakónusok. Ők döntenek a saját ügyeiről. Erejüket meghaladó kérdésben tárgyalnak a közeli gyülekezetek előjáróival körzeti és provinciális zsinatokon, ahova minden gyülekezet delegál egy lelkészt és egy világi képviselőt. Ennél magasabb szintű testület az egyetemes zsinat, melynek tagjai ugyancsak a gyülekezetekből kerülnek ki. A korábbi, római katolikus gyakorlattal ellentétben, ahol a döntés, a tanítói jog kizárólag a klérus kezében összpontosult, a református egyházakban ez azokat illette, akik a gyülekezetekből érkeztek, így a gyülekezetekre vonatkozó határozatokat olyanok hozzák, akik nem magasabbról irányítanak, hanem végeredményben a saját ügyeiket oldják meg. Teljesen elvetik a tekintélyelvűséget, a püspöki hatalmat. Az egyház alulról építkezik, a gyülekezet maga dönt a saját ügyeiben, s ha erre nem képes, kiküldött képviselőin keresztül a koordináló funkciókat ellátó zsinatokon hoz határozatokat, melyeket a gyülekezeti szinten a presbitériumok érvényesítenek. A zsinatok feladata a tan tisztaságának megőrzése, az egység megtartása, a botránkozást okozó helyzetek megszüntetése, orvoslása, az egyházi fegyelem irányítása (melyet a presbitérium gyakorol gyülekezeti szinten), a dogmák alapján határozatok hozatala.³⁰

A lutheri egyházakban nem egyházmegyékről (dioecésis), sokkal inkább politikai egységekről beszélünk. Maga a világi uralkodó határozza meg az egész territórium

felekezetét a *cuius regio, eius religio* (akié az ország, azé a vallás) elv alapján. Ugyanő gondoskodik (koordinál) módon, anyagilag, nem pedig azzal az igénnyel, hogy az egyház lelki jellegén változtasson) a lelkési hivatalokról, az iskolákról, az egyházi vagyonról stb. Itt még nem beszélhetünk a gyülekezetek fölé rendelt, a gyülekezetek képességét meghaladó zsinatról. A korábbi püspöki lelki funkciók egy részét a lelkipásztoroknak bizonyos értelemben föléhelyezett vizitátorok és szuperintendensek veszik át. Ők ellenőrzik a lelkészeket, iktatják be hivatalukba, felügyelnek arra, hogy a lelki munka progresszív módon folyjék, tanácsot adnak vitás esetekben. Felügyelik a lelkész munkáját, a sákramentumok helyes kiszolgáltatását, az iskolákat, a nép és az ifjúság nevelését. Néhány esetben a vizitátorok jelentést tettek a világi uralkodónak, aki ennek nyomán megtette a szükséges intézkedéseket. Mindezek értelmében a 16. századi evangélikus egyházrendek még nem javasolnak egy gyülekezetet vezető testületet, sőt jelentős szabadságot biztosítanak a gyülekezeti szokásjognak, amely megfelel a népnek. Természetesen teszi mindezt úgy, hogy a reformációhoz igazítja az egyházi életet, s ami azzal nem ellenkezik, az meghagyható.

Több evangélikus egyházrendre jellemző, hogy kevés előírást, megszorítást, direktívát tartalmaz. Nem koncentrálnak az egyház struktúrájára, inkább a gyülekezet lelki fejlődését tartja szem előtt, mondván, hogy a hitbeli meggyőződés az, ami igazán tartást ad egyénnek, csoportnak, s a megváltozott gondolkodásmódból, ha nem is automatikusan, irányítás, segítség nélkül, de mindenestre könnyebben származnak a helyes következtetések az egyházi életben, a szokások megítélésében, az egyházfegyelem stb. területén. Ennek elérésében, mint mondtuk, az igehirdetés a legfőbb eszköz. Ezért is helyeznek hangsúlyt arra, hogy a tanértelmezés, az Isteni kijelentés interpretálása, ami a püspökség (episkopé) kompetenciájába tartozik, itt a lelkész feladatává válik.³¹ A lelkésznek magának kell az adott reformációs gondolati rendszer alapján az Írásból következtetéseket levonnia.

Az evangélikus egyházrendeknél is tapasztalhatjuk, hogy a püspök személyéről a szolgálatra helyeződik a hangsúly. Nem az igehirdető és a sákramentumok kiszolgáltatója, nem maga a személy a lényeges, hanem az igehirdetés és a szentség. A kulcsok hatalma ezért is nem függ a személytől, aki ezzel diszponál. A rend szerint az egyház ugyan működhet püspök nélkül, ám nem működhet igehirdető nélkül, ezért a legelőrevalóbb hivatal nem a püspöké, hanem az ige hirdetőjéé.

Az egyházrendek egy másik fő szándéka az volt, hogy a reformációs impulzus eljusson az egyházi életbe. A gyülekezetekben nemcsak prédikálnak és sákramentumot szolgáltatnak ki, hanem gondosan ügyelnek arra is, hogy az Isten ígéje számára a gyülekezeti talajt biztosítsák, gondozzák, s arra is, hogy az Ige áramlása emberi szempontból ne akadályoztassék, ügyelnek arra, hogy az Ige követelményei teljesüljenek, megvalósuljanak a gyülekezetek mindennapi életében. Ezt szolgálják többek között az egyházrendek által jelentősen tematizált egyházfegyelmi előírások is, valamint a katekézisre és a lelkigondozásra vonatkozó javaslatok.

Genfben (és az *Emdeni egyházrendben*) az egyházfegyelmet, amely az egyházi élet alapvető elemeként van nyilvántartva, maga a gyülekezet gyakorolja a konzisztóriumon keresztül. A korábban papok által irányított gyakorlat³² helyett – vagy helyesebben szólva mellett – a világiak és a lelkészek presbitériumi (egyháztanács, konzisztórium) közössége gyakorolja azt, s határoz fegyelmi ügyekben. Az egyházfegyelem lényege és célja a lelki állapot, a rend fenntartása. Ennek érdekében épí-

ti ki a gyülekezet az egyháztagok ellenőrzési rendjét, és határozza meg az irányelveket a fegyelmi eljárásra.

A tudatlant tanítani kell (katekézis). Ezt a munkát elsősorban a lelkészek és a doktorok végzik, de a szülők aktív támogatásával is számolnak. A nevelés is az evangéliumi tanítás megőrzését célozza meg. A felnőtt egyháztagnak kellő ismeretekkel kell rendelkeznie a hit kérdéseiben. Ezt elősegítendő minden felnőttet évente vizsgáztatnak (az istentiszteleti liturgiában vagy otthonokban zajló kikérdezéssel), hogy megtudják, helyesen értelmezik-e az egyháztagok az úrvacsora tanát, és helyénvaló életet élnek-e.

Az evangélikus rendek egy része e téren is az igehirdetésből indul ki. Kiemeli annak katekizáló, pasztorációs és fegyelmező küldetését. Az igehirdetés általi nevelés lényege abban van, hogy az egyháztag egy lelki úton haladjon végig, amelyen tudatosítja a bűnösségét, s ebben az állapotában ismerje meg a kegyelmet, s ezáltal váljon szabaddá az Isten dicsőítő jó cselekedetekre. Az igehirdetés mellett azonban klasszikus katekizáció is folyik.

A *Brandenburg-nürnbergi egyházrend* az egyik legfontosabb feladatának a reformáció tanításának a gyülekezeti életbe való átültetését tekinti. Az igehirdetésnek akkor van értelme, ha az Ige megvalósul a gyülekezeti tagokban. Ezt célozza meg a pasztoráció mint az igehirdetés egyik funkciója, ugyanakkor az egyházfegyelem eszköze is.

Jegyzetek

1. Vö. *Codex Iuris Canonici – Az egyházi törvénykönyv*. Budapest, Szent István Társulat Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2001.
2. Az üdvösség egyedül Krisztus által, egyedül kegyelemből, egyedül hit által nyerhető el, a hagyományokkal szemben pedig egyedül a Szentírás az Isten kijelentése.
3. Molnár, Amedeo: *Pohyb teologického myšlení. Přehledné dějiny dogmatu*. Praha, Kalich, 1982, 330. p.
4. 1Kor 14,40.
5. Tisztában vagyunk az egyházrendeknek az egyházi jogi iratok közé való besorolásával, ahogyan ezt tette pl. Anneliese Sprengler-Ruppenthal, Jan Remmers Weerda, Gertrud Schwannhäusser, Emil Sehling. Ugyanakkor ha megvizsgáljuk az iratokat a gyakorlati teológia diszciplínáinak szemszögéből, megmutatkozik rendkívüli gazdagságuk, amely túlmutat az egyházjog keretein.
6. Richter, Aemilius Ludwig (Hrsg.): *Die evangelische Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. 1. ausg. Bd. 2. Weimar, 1846; *Theologische Realenzyklopädie: Studienausgabe*. Teil 2, Band 18. Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1989, 694–695. p.; *Die Religion in Geschichte und Gegenwart (RGG): Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*. 3. ausg. Band 3. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1959, 1497–1499. p.
7. Filipi, Pavel: *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*. 1. vyd. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996, 6. p. Az egyházrendek éppen ezekkel a fogalmakkal operálnak, és ezek segítségével (is) definiálják az egyházat.
8. Schwanhäusser, Gertrud: *Das Gesetzgebungsrecht der evangelischen Kirche unter dem Einfluss des landesherrlichen Kirchenregiments im 16. Jahrhundert*. 1. ausg. München, Claudius Verlag, 1967. /Jus Ecclesiasticum, 5./ Lásd még Weerda, Jan Remmers: *Nach Gottes Wort reformierte Kirche: Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrem Recht*. München, Chr. Kaiser Verlag, 1964.

9. Az evangélikus iratok pl. a *Liber concordiae*-ra alapoznak. *Liber concordiae (Konkordia könyv)*. 1–2. köt. Budapest, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 1957.
10. Pl. A *Brandenburg–nürnbergi rend* egy gyermekprédikációs-sorozatot csatol a renchez, a Kurpfalzi 1563-as egyházrend magában foglalja a *Heidelbergi katekizmust*.
11. Kálvin János: A genfi egyház kátéja, 1545. In *Kálvin János kisebb művei a rendszeres theologia köréből*. 1. kiad. Pápa, Magyar Református Egyház, 1912, 5–70. p.
12. Kálvin János: *Institúció. A keresztyén vallás rendszere. 1559*. Pápa, Magyar Református Egyház, 1909.
13. Példa erre többek között a cseh Jednota bratrská egyházának egyházrendje. *Církevní řád Jednoty bratrské. Církevní řád Jednoty bratří českých: ustanovený hned v počátcích Jednoty podle učení Kristova a podle příkladu prvotní církve ke zbožnému zachovávaní, nyní pak z důležitých důvodů nově vydaný*. 1. vyd. Praha, Evangelické dílo v Praze, 1945.
14. Unterricht der visitatoren an die pfarrherrn im kurfürstenthum zu Sachsen. 1528. In Sehling, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*. Band 1. Leipzig, O. R. Riesland, 149–174. p.
15. Görözdi Zsolt: A vizitátorok tanítása a Szász választófejedelemség lelkészei számára, 1528. *Theologiai Szemle*, 49. évf. (2006) 1. sz. 21–27. p.
16. Vö. Sehling, Emil: *Geschichte der protestantischen Kirchenverfassung*. 2. ausg. Leipzig, Berlin, B. G. Tuebner, 1914.
17. Les Ordonnances Ecclésiastiques de l'Eglise de Geneve. In Niesel, Wilhelm: *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*. 3. ausg. Zürich, Evangelischer Verlag A. G. Zollikon, 42–79. p.; Die Genfer Kirchenordnung von 1561. In Jacobs, Paul: *Reformierte Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen: in deutscher Übersetzung*. 1. ausg. Buchhandlung des Erziehungsverein Neukirchen Kr. Moers, 72–107. p.
18. Die Akten der Synode der niederländischen Gemeinden, die unter dem Kreuz sind und in Deutschland und Ostfriesland verstreut sind, gehalten in Emden, den 4. oktober 1571. In Lomberg, Elwin: *Emder Synode 1571–1971. Beiträge zur Geschichte und zum 400jährigen Jubiläum*. 1. ausg. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973, 49–66. p.
19. Görözdi Zsolt: Az 1571-es emdeni zsinat aktái. In Karasszon István (szerk.): *A szent hely. Tanulmányok Dr. Erdélyi Géza püspök tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Komárom, Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, 2007, 184–205. p.
20. Kirchenordnung der Kurpfalz, 1563. In Niesel, Wilhelm: *Bekenntnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*. 3. ausg. Zürich, Evangelischer Verlag A. G. Zollikon, 136–218. p.
21. Görözdi, Zsolt: *Pojetí církve ve významnějších církevních řádech reformačních církví*. Disertační práce na fakultě praktické teologie. Praha, Univerzita Karlova, 2005.
22. Valószínűleg a reformáció balszárnyához tartozó spiritualistákról van szó, akik a Szentlélek közvetlen működését hangsúlyozták.
23. Kirchenordnung, In meiner gnedigen herrn der marggrauen zu Brandenburg Und eins Erbern Rats der Stat Nürnberg Oberkeyt und gepieten, wie man sich bayde mit der Leer und Ceremonien halten solle. In Sehling, Emil: *Evangelische Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*. Band 11. Leipzig, O. R. Riesland, 140–283. p.
24. Pl. Genfben.
25. Egyháztanács (Kirchenrat), Presbitérium.
26. *Das Geistliche Amt in der Kirche. Gemeinsame römisch-katholische, evangelisch-lutherische Kommission*. Paderborn, Frankfurt am Main, 1982.
27. Nagy Sándor Béla: Kálvin Egyházkormányzati alapelvei a gyakorlatban. *Theológiai Szemle*, 2. évf. (1959) 1. sz. 11–12, 327–341. p.
28. Görözdi Zsolt: Az 1561-es Genfi egyházrend néhány ekkleziológiai aspektusa. *Theologiai Szemle*, 48. évf. (2005) 3. sz.

29. Lomberg, Elwin: *Emder Synode 1571–1971. Beiträge zur Geschichte und zum 400jährigen Jubiläum*. 1. ausg. Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1973.
30. Weerda, Jan Remmers: *Der Emdener Kirchenrat und seine Gemeinde*. 1. ausg. Wuppertal, Foedus-Verlag, 2000.
31. A többi püspöki funkcióról, pl. a közbenjárói, a megszentelői hatalomról itt természetesen szó sincs.
32. Gyónás–bűnbánat–megbocsátás.

ZSOLT GÖRÖZDI

THE PROBLEM OF THE PROTESTANT CLERICAL RANKS AT THE CHURCHES OF REFORMATION
IN THE 16 CENTURY

The Clerical Ranks (Kirchenordnung) in the protestant theological literature of the 16 century served as special clerical constitutions for the organising churches (communities) in that position, when the bishop clerical structure broke and a new structure developed during the study of the Bible that was to enter into force that needed principles on spiritual and organisational level, when the basic teachings of reformation, under which influence reformation of the church happened, were to reach the members of the church, that needed at one hand a short summary, and at the other hand a methodological assistance, when the relationship between religious and earthly leadership was to be articulated.

The author, who in the Hungarian language and Central European reformed theology deals with Protestant clerical ranks in detail as the first person, in this study gives an introduction, a kind of categorisation of the given issue.